

Чедомир Марковић*

**ТРАГОВИ МАТЕРИЈАЛНЕ КУЛТУРЕ РАНИЈИХ ЕПОХА НА
ПРОСТОРИМА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ЛОВЋЕН”**
LES TRACES DES CULTURES MATERIELLES DES ÉPOQUES ANCIEN-
NES SUR LES TERRAINS DU PARC NATIONAL DE LOVČEN

Свака расправа о траговима материјалне културе ранијих епоха на просторима Националног парка „Ловћен”, с аспекта данашње истражености, представља својеврсни ризик, будући да на поменути просторима постоји тако мало регистрованих података да је готово немогуће доносити неке поузданије закључке. Изузетно скромни трагови културних манифестација ранијих епоха, који се могу запазити на појединим просторима Националног парка, и нешто случајних налаза са истих простора, за сада су једини поуздани сведоци који говоре да су извесни делови парка у одређеној мери коришћени, а могуће краће или трајније настањивани.

Како, међутим, на овим просторима до сада нису вршена никаква археолошка истраживања, чак ни рекогносцирања, могућности за какву-такву реконструкцију живота у периодима праисторије, протоисторије и ране историје сведене су само на скромне покушаје да се, уз коришћење расположивих података, претежно у компарацији са добро познатим и добро проученим културама и културним процесима у суседним, културно блиским подручјима, донесу одређени закључци.

Да би се и овакав покушај реконструкције живота у ранијим епохама на просторима Парка учинио колико-толико реалним, потребно је на самом почетку поћи од извесних, прецизно уочених и довољно познатих елемената који условљавају и истовремено омогућавају људским заједницама краћа или дужа настањивања одређених простора и њихово коришћење. Тако, насељавање одређених подручја у раним епохама развоја људског друштва условљено је, у првом реду, географским и геоморфолошким карактеристикама тог подручја, његовим климатским одликама, као и степеном друштвеног и економског развоја саме заједнице. Како се, пак, степен друштвеног и економског развоја заједнице разликује од етапе до етапе, то ће, коначно, ове разлике бити у основи и они одлучујући фактори који ће диктирати и

*Др Чедомир Марковић, Републички завод за заштиту споменика културе Црне Горе, Цетиње.

потребу и услове за краћим или дужим настањивањем и коришћењем одређених простора.

Управо из ових разлога тешко је претпоставити да се на падинама Ловћена крије неко налазиште из периода старијег каменог доба, односно палеолита, и поред чињенице да Ловћен не оскудева у природним заклонима - пећинама, окапинама, припећима и сл. који су могли да пруже краћа или дужа уточишта палеолитским ловцима. Међутим, превелика надморска висина, а с тим у вези и оштри климатски услови, нису омогућавали неометан боравак и дуже задржавање на овим просторима у време задње глацијације, посебно када се зна да је палеолитски ловац своју егзистенцију заснивао на прикупљању готових плодова из природе и лову одређених врста животиња, које су, углавном, настањивале ниже, топлије пределе. Истина, постоје палеолитске станице лоциране на већим висинама, али су оне ипак реткост и представљају резултат специфичних околности.¹

Слична, ако не и мање вероватна претпоставка односи се на евентуално постојање неког насеља из млађег каменог доба - неолита на овим просторима. Доба, које више не припада искључиво скупљачима готових плодова и ловцима, већ земљорадницима и сточарима, захтева посве другачије услове за живот, а тиме и за формирање насеља. Свакако да је примарни услов постојање плодне, обрадиве земље или богате испаше, која се може користити дуже време у току године. Ловћен такве услове засигурно није пружао, бар не у оној мери која би омогућила да се на његовим просторима формира насеље трајнијег карактера, па је готово искључено очекивати откриће неког археолошког локалитета из овог периода. Очито је да се они морају тражити у нижим пределима погоднијим за живот.

Као илустрација горе изреченом закључку може да послужи податак да су трагови боравака људи у овом периоду, за сада, једино откривени на рубу Цетињског поља, у једном омањем припећку познатом под именом пећина Коронина, која се налази на око 3 км од Цетиња, поред пута за село Боково². У изразито танком културном слоју, који указује на релативно кратко време коришћења овог природног заклона, откривени су фрагменти керамичких судова, који својим облицима, својом фактуром, техником украшавања и избором орнаменталних мотива, обележавају саме почетке развоја млађег каменог доба, односно фазу која се у свом развоју још увек ослања на традиције претходног периода-мезолита. Ово се посебно односи на начин привређивања, где се сточарство као нова привредна грана тек назире, док ће земљорадња постати „привилегија” оних заједница које су запоселе плодне речне долине. Услови који су владали овим просторима између 6000-те и 5500-те године старе ере омогућавали су и уједно приморавали људе да се и даље баве ловом као основном привредном делатношћу која обезбеђује егзистенцију члановима заједнице.

Боравак људи на почетку млађег каменог доба на простору данашњег Цетињског поља и, вероватно, и његове ближе околине несумњиво показује да су нижи, топлији предели пружали какве-такве услове за формирање мањих, привремених станишта. Чињеница да се керамички материјал от-

¹ Једна таква палеолитска станица налази се у Словенији, у масиву Караванки, на висини од 1700 м, и позната је под именом Поточка зијалка. Детаљније види: М. Бродар - Ф. Осоле, *Налазишта палеолитског и мезолитског доба у Словенији*, Праисторија југословенских земаља I, Сарајево 1979, 150-152.

² Ч. Марковић, *Неолит Црне Горе*, Београд 1985, 27-28.

кривен у пећини Коронини својим облицима и начином украшавања везује за неолитске културе које су се развијале на подручју јадранске регије, па и читавог медитеранског басена, упућује на закључак да се и овај простор може сматрати делом приморја, односно његовим непосредним залећем, не само у географском него и у културном смислу. Због тога се проучавање развоја неолита на нашим просторима не може посматрати изоловано, већ једино у склопу развоја неолитских култура на подручју Јадранске регије. Људске заједнице које су у овом периоду боравиле на овим просторима истовремено су допринеле да се културни утицаји са Приморја пренесу дубоко у копно, па их тако налазимо далеко на северу Црне Горе, око Берана и у кањону реке Пиве.³

За откривање трагова материјалне културе из каснијих периода, односно из металног доба (енеолита, бронзаног и гвозденог доба) на простору Националног парка „Ловћен“, постоји далеко више реалних основа. Досадашња сазнања показују да се на прелазима из једног у друго метално доба догађају крупне промене, како на друштвеном тако и на економском плану, што оставља дубоке трагове и на укупна културна збивања. Честа померања народа карактеристична за ове прелазне периоде изазивају кризе слабијег или јачег интензитета у свим пољима људских делатности, што међу чланове заједнице уноси немир и несигурност, па се као резултат јавља тежња људи да граде сигурнија, често и утврђена насеља. Оваква насеља најчешће се подижу на тешко приступачним брежуљцима, прилагођавајући се основној конфигурацији терена и заштићена додатним подзидима. Обично се називају градинска насеља или градине.⁴ У близини оваквих насеља формирају се некрополе са облицима гробова и начином сахрањивања карактеристичним за поједину епоху. Но, без обзира на разлике које се уочавају код насеља у различитим епохама металног доба, када се ради о нашем подручју, може се као основни облик узети градински тип насеља и сахрањивање под тумулима, односно хумкама или гомилама, како их народ назива. Овај тип насеља и овакав начин сахрањивања постаће у појединим подручјима доминантни кроз читав период металног доба. Посебно ће се њихова доминантна улога запажати током старијег гвозденог доба.

И управо из металног доба, у коме започињу и у коме се завршавају сви они крупни процеси који ће на крају довести до формирања издиференцираних народа, од којих су за нас посебно значајни Илири, запажени су трагови присуства људских заједница на просторима Националног парка „Ловћен“. Ради се о неколико омањих камених гомила лоцираних на Ивановим коритима и на рубовима Крстачког поља, посебно око локалитета Вјешала⁵. Могуће је да ових занимљивих гробних конструкција има и на другим просторима Парка, о чему довољно речито говори податак да се један њихов број налази и у самом Цетињском пољу, као и по његовом ободу⁶, на Његушима⁷ и Угњима⁸. Међутим, како нису вршена никаква истраживања у том правцу, тешко је ишта поузданије рећи.

³Ibid. Т. XXIII, сл. 1-6; Т. LVII, сл. 2, 6.

⁴Детаљније о пореклу и облицима градинских насеља види у: *Одбрамбени системи у историји и антици на тлу Југославије, Материјали XXII, Нови Сад 1986.*

⁵В. Лековић, *Прилог проучавању културе гвозденог доба у Црној Гори*, Годишњак Центра за балканолошка испитивања XVIII, Сарајево 1980, 83-84.

⁶Ј. Ердџановић, *Стара Црна Гора*, Београд 1926, 236, 242.

⁷Ibid. 375, 461.

⁸Ibid. 295.

Појаву камених гомила могуће је на појединим местима довести у везу са постојањем и неког градинског насеља у њиховој близини. Једна таква градина, за нас посебно значајна, налазила се, по свему судећи, на Орловом кршу изнад Цетиња, истина изван граница Националног парка, али за коју се могу узети све оне бројне гомиле које су се налазиле у Цетињском пољу и по његовом ободу. Ван граница Парка налази се још једна градина, и то у селу Угњи, на узвишењу које је познато под именом Градински крш, недвосмислене асоцијације.

На простору Националног парка данас је позната само једна градина. Она се налази у близини Крсца, изнад Крстачког поља, на узвишењу познатом као Петрова љут.⁹ Како је забележио археолог Владимир Лековић, који је поменуто градину обишао, мештани Крсца се сећају да се ово узвишење некада називало и Петров град¹⁰, што јасно асоцира на градину, односно на утврђено насеље. Петров град, данас Петрова љут, добија посебно на значењу када се узме у обзир и податак да је В. Лековић, обилазећи овај локалитет, из неколико вртача које се налазе у његовој непосредној близини, прикупио знатну количину фрагмената керамичких судова. На основу фактура и претпостављених облика судова, Лековић је прикупљене фрагменте поделио у две групе - старију, којој припадају фрагменти керамике старијег гвозденог доба, и млађу, са фрагментима импортоване керамике из периода хеленизма¹¹. В. Лековић није улазио у дубљу културну и хронолошку анализу прикупљених фрагмената, али оно што се из његових цртежа може запазити¹², чини се говори, да се заиста ради о керамици која делом припада старијем гвозденом добу. Приказани фрагменти обода судова и дршки у основним карактеристикама одговарају керамици старијег гвозденог доба и јављају се на готово свим локалитетима ове епохе.

Неколико фрагмената које је В. Лековић определио у млађу групу, наводећи да се ради о импортованој хеленистичкој керамици, такође не треба доводити у сумњу. Наиме, ради се о неколико фрагмената обода већих амфора, које су чест налаз градинских насеља готово на читавој територији Црне Горе.¹³ Ово се, пак, може објаснити чињеницом да већи број градинских насеља формираних у старијем гвозденом добу или раније наставља да живи и касније током млађег гвозденог доба, па и у време формирања и егзистирања Илирске државе на овим просторима. Поједине градине се у ово време посебно утврђују и на тај начин постају снажни центри који се дуго опиру римској доминацији.¹⁴ Становници ових утврђених градова веома рано ступају у директне контакте са грчким трговцима - колонистима, који спроводе колонизацију Јадрана, па отуда није чудно што се на једној градини лоцираној на падини Ловћена налазе трагови ових веза. Истина, ови трагови су сведени на неколико фрагмената амфора, али се треба надати да ће будућа истраживања ових локалитета пружити далеко богатије и значајније налазе.

Камене гомиле уочене на поменутих просторима тешко је за сада кул-

⁹В. Лековић, оп.цит., 88.

¹⁰Ibid . 88.

¹¹Ibid. 88.

¹²Ibid. Т. III, сл. а,б.

¹³П. Мијовић-М. Ковачевић, *Градови и утврђења у Црној Гори*, Београд-Улцињ 1975, 4-35.

¹⁴На подручју Црне Горе познате су следсће градине које у време илирске државе постају моћни, утврђени градови по угледу на грчке градове: Рисан, Медун, Самобор.

турно и хронолошки одредити, с обзиром да не постоји ни један други налаз или податак који би то омогућио. Оно што се и аутопсије може закључити говори да се ради о мањим гомилама чији пречници не прелазе 10 м, а висине 1 м. Све су конструисане од набацаног ситнијег и крупнијег камена, прикупљеног из непосредне околине. На основу величина може се претпоставити да је под њима сахрањен по један покојник, односно да се ради о гробним конструкцијама тзв. централног типа, што значи да су намењене за сахрану једног покојника чији је гроб лоциран у центру гомиле. Сличне конструкције оваквог типа познате су са ширег простора, како саме Црне Горе тако и ван ње.

Порекло ових конструкција данас се у археолошкој науци доводи у везу са продором номадских народа из подручја црноморских степа, који су, ширећи тзв. курган-културу или културу јамних гробова под хумкама, током задње фазе у развоју енеолита пристигли на Балканско полуострво и у централну Европу. Поред елемената материјалне културе (одређени облици оружја, оруђа, накита и керамике), носиоци курган-културе, доносе и основне елементе духовне културе, где се посебно издваја специфичан облик гробне конструкције и специфичан начин сахрањивања¹⁵. Овај облик сахрањивања упражњаваће се веома интензивно током бронзаног доба, наравно у оквирима појединих културних група, да би током старијег гвозденог доба постао доминантан облик сахрањивања на готово свим просторима настањеним Илирима.

О културној и хронолошкој припадности камених гомила уочених на падинама Ловћена и у непосредној околини нешто више података пружа случајни налаз откривен између 1953. и 1954. године, приликом пошумљавања дела Крстачког поља званог Вјешала. Прикупљене предмете, који се чувају у Историјском музеју на Цетињу, обрадио је Владимир Лековић, покушавајући да на основу типологије изврши њихову културну и хронолошку детерминацију.¹⁶

По казивању мештана који су учествовали у поменутој акцији пошумљавања, предмети су потицали из гробова са скелетним сахрањивањем. Не зна се да ли из једног или из више, али је више него извесно да су се налазили под гомилом, која је растурена, јер је и данас остало неколико гомила сачувано око Крстачког поља. Неке су у акцији пошумљавања растурене, па се данас виде само њихови трагови.

Налаз о коме је реч састоји се од једног краћег гвозденог мача, четири фрагментована гвоздена копља, једног гвозденог кривоног ножа, две крстасте гвоздене секире и пет бронзаних калотастих дугмади. Типолошким анализом В. Лековић је закључио да се пронађени предмети оквирно могу везати за старије гвоздено доба, за тзв. халштат, односно за време које одговара фази Гласинца IVc, најпознатије и најбоље проучене културне групе старијег гвозденог доба на простору бивше Југославије или у апсолутној хронологији временском распону између 625-те и 500-те године старе ере¹⁷.

Међутим, ако се пође од претпоставке да сви предмети потичу из једног гроба, те да представљају затворен налаз, што би их временски и културно

¹⁵О појави тумула види: Н. Тасић, С. Димитријевић, Б. Јовановић, *Закључна разматрања*, Праисторија југословенских земаља III, Сарајево 1979, 445-447.

¹⁶В. Лековић, оп.цит., 81-89.

¹⁷*Ibid.* 87.

приближило, а чему у прилог иду и описани облици оружја, оруђа и намета, могуће је предложити и нешто другачију хронолошку интерпретацију.

Ранију фазу у развоју старијег гвозденог доба, обележену као Гласинац IVb, између осталог, обележавају гвоздени мачеви са јабучицом у облику шешира, са обостраним полукружним проширењем и дршка двосеклог сечива по средини. Ови мачеви су због својих специфичних карактеристика названи „мачеви гласиначког типа”¹⁸. Чини се веома вероватним да гвоздени мач са Крстачког поља управо припада овом типу оружја, на шта упућује како облик дршка тако и облик сечива. По свему судећи, свој „пламенаст” облик сечива мач је добио током конзерваторског третмана уз примену тзв. хемијске методе, која му је, донекле, изменила првобитни облик¹⁹. Дакле, мач о коме је реч има одређених сличности са мачевима гласиначког типа из фазе IVb, па би га због тога требало датовати у ову старију фазу, а не у млађу, како је то предложио В. Лековић.

У прилог оваквом закључку иде и предложено датовање крстастих гвоздених секира, које је В. Лековић сасвим исправно сместио у фазу Гласинац IVb. Једна једина секира овог типа нађена на Гласинцу датована је у фазу Гласинац IVb, односно у исту фазу у коју су датовани и мачеви гласиначког типа²⁰. Хронологију гвоздених крстастих секира са простора бивше Југославије, где се помињу и секире са Његуша, сачинио је Растко Васић, који међу овим секирама разазнаје два основна типа: старији, са равним горњим делом, и млађи, са проширеним и калотастим горњим делом²¹. Међу старије примере Р. Васић убраја и секиру са Гласинца²², а како је она готово идентична нашим секирама, то би се предложена хронологија и на њу односила. Уосталом, тако је предложио и В. Лековић.

Слична је ситуација и са гвозденим копљима нађеним на локалитету Вјешала, која је В. Лековић на основу облика датовао у фазу Гласинац IVc²³. Међутим, без обзира на основни облик који се протеже из ранијих фаза, на нашим копљима се запажају и одређене специфичности које, могуће, могу да помогну у њиховој прецизној датацији. На основу облика листа код кога је прелазак у тулац благо наглашен и једва уочљив, а што је карактеристика копаља старије фазе гвозденог доба, односно Гласинца IVb, док је код копаља из млађе фазе, односно Гласинца IVc, овај прелазак у тулац изразито наглашен, оштар, а лист узан и дугачак - склони смо да и ове налазе хронолошки одредимо у фазу Гласинац IVb, а не у IVc, како је то предложио В. Лековић²⁴.

И, коначно, калотасту бронзану дугмад такође треба везати за фазу Гласинац IVb, с обзиром да чине саставни део претпостављене целине, а да се у готово идентичним формама јављају у обе фазе Гласинца.

На основу изложеног било би могуће извести следећи закључак:

Случајни налази са локалитета Вјешала потичу из једног гроба и пред-

¹⁸ А. Бенац - Б. Човић, *Гласинац 2*, Сарајево 1957, 38.

¹⁹ Конзерваторски третман у коме се помоћу киселина уклања корозија са гвоздених предмета често измени основни облик предмета, јер се уклањањем корозије до металног језгра истовремено „уклони” и изворни облик сачуван управо у делу корозије.

²⁰ А. Бенац - Б. Човић, оп.цит. 39.

²¹ Р. Васић, *О почетку гвозденог доба у Србији*, Старинар н.с. XXXII, Београд 1982, 4.

²² Ibid. 4.

²³ В. Лековић, оп.цит., 86.

²⁴ Упореди: А. Бенац - Б. Човић, оп.цит., Т. XV, сл. 3; Т. XX, сл. 11, 12.

стављају затворену целину која се временски и културно може одредити у старије гвоздено доба или прецизније у фазу Гласинац IVб, што у апсолутној хронологији одговара времену између 750-те и 625-те године старе ере.

Пошто се с правом претпоставља да поменути налаз потиче из разореног гроба под гомилом и да је временски и културно одређен, могуће је такође претпоставити да и остале гомиле које се налазе око Крстачког поља, односно локалитета Вјешала, потичу из истог времена, односно да припадају старијег гвозденом добу.

Остале гомиле са подручја Националног парка и непосредне околине тешко је и покушати одредити, јер није искључено да неке од њих припадају и нешто старијем, а неке и нешто млађем периоду. Тек ће будућа истраживања, могуће, дати потпунији одговор на ово питање.

На крају и неколико речи о етничкој идентификацији носилаца културних манифестација чији се трагови уочавају на одређеним просторима Националног парка „Ловћен”. За сада је неспорна једино чињеница да су заједнице које су боравиле на просторима Ловћена током старијег гвозденог доба припадале Илирима и да се трагови њихових културних манифестација везују за један шири културни комплекс који захвата источну Босну, западну Србију, велики део Црне Горе и северну Албанију. Данас је у археолошкој науци за овај комплекс усвојен термин „културни комплекс Гласинац-Мати”²⁵. И поред одређених индиција које указују на могућност да се културне манифестације на овом широком простору могу приписати бројном и моћном илирском племену Аутаријатима, ипак је прихватљивија и реалнија теза да се ради о више мањих илирских племена која су настањивала ове просторе и која су била под јаким културним утицајем Аутаријата.²⁶ На питање које је илирско племе у време старијег гвозденог доба запоседало одређене просторе Ловћена, данас је немогуће одговорити. Тек ће, верујемо, будућа обимнија археолошка истраживања бити у стању да на ово, свакако значајно питање, дају и прави одговор.

РЕЗИМЕ

Трагови материјалне културе ранијих епоха на просторима Националног парка „Ловћен” уочени су само на неколико места, а чини их неколико каменних гомила на Ивановим коритима и око Крстачког поља, једна градина лоцирана на узвишењу званом Петрова љут и неколико случајних налаза гвозденог оружја, оруђа и делова бронзаног накита пронађеног на локалитету Вјешала. Гвоздено оружје (мач, копља и нож), гвоздено оруђе (крстасте секире) и делови бронзаног накита (калотаста дугмад) на основу типолошке анализе одређени су у старије гвоздено доба, и то у његову старију фазу, или у апсолутној хронологији у временски распон између 750. и 625-те године старе ере. Пошто се с правом претпоставља да налази потичу из гроба под тумулом, односно гомилом, могуће је у исту епоху и исти временски распон одредити и остале уочене гомиле око локалитета Вјешала, односно Крстачког поља. Треба очекивати да ће будућа истраживања дати одговоре на бројна питања која се односе на културне манифестације заједница које су у ранијим епохама краће или дуже настањивале просторе данашњег Националног парка.

²⁵А. Бенац, *О етничким заједницама старијег жељезног доба у Југославији*. Праисторија југословенских земаља V. Сарајево 1987, 785.

²⁶*Ibid.* 785.

